

implementation: the decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 17, 2018. № 67-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#n13>

14. Rudenko M.B. Digitalization of the economy: new opportunities and prospects. Economy and State. 2018. № 11. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/11_2018/13.pdf.

15. Tkachuk N.A. Digital Literacy and Cyber Hygiene in Ukraine. Building an Information Society: Resources and Technologies: Proceedings of the XVIII International Scientific and Practical Conference, Kyiv, September 19-20, 2019, Kyiv: UkrINTEI, 2019. 404 p. URL: http://www.uinte.kiev.ua/sites/default/files/materyaly_mon_end.pdf.

16. Ukraine 2030E is a country with advanced digital economy. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html#6-2-11>.

17. Digital Agenda 2020. Conceptual Framework (Version 1.0). Hiteh-office. 2016. 90 p.

18. Yudina T.N., Tushkanov I.M. Digital economy through the lens of philosophy economy and political economy. Philosophyeconomy. 2017. №1. URL:

<https://istina.msu.ru/publications/article/56607736/>.

19. Geissbauer R., Vedso J., Schrauf S. Industry 4.0: Building the digital enterprise. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/industries/industries-4.0/landing-page/industry-4.0-building-your-digital-enterprise-april-2016.pdf>.

20. Vectors of Digital Transformation – OECD Digital Economy Papers. January 2019. №273. 38 p. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5ade2bba-en.pdf?expires=1579416392&id=id&accname=guest&checksum=35F621ADB1E037B718C03AF1477D0BB1>.

21. Kopniak K., Kostunets T. Document Circulation as a Component of Increasing the Efficiency of the Enterprise. ECONOMY. FINANCES. MANAGEMENT: Topical Issues of Science and Practical Activity. 2017. №11. P. 57-68.

УДК 338.433

Logosha R.V.

*Doctor of Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Agrarian Management Department*

Kolesnik T.V.

*Candidate of economic sciences, associate professor,
Associate Professor of Administrative Management Department
and alternative energy sources,
Vinnytsia National Agrarian University
(Vinnytsia)*

CONCEPTUAL DISPLAY OF MARKET EVOLUTION AND CIVILIZATION AS A SINGLE PROCESS

Логоша Роман Васильевич

*доктор экономических наук, доцент,
доцент кафедры аграрного менеджмента*

Колесник Татьяна Васильевна

*кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры административного менеджмента
и альтернативных источников энергии
Винницкий национальный аграрный университет
(г. Винница)*

КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ОТОБРАЖЕНИЕ ЭВОЛЮЦИИ РЫНКА И ЦИВИЛИЗАЦИИ КАК ЕДИНОГО ПРОЦЕССА

Логоша Р. В.

*доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного менеджменту*

Колесник Т. В.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного менеджменту
та альтернативних джерел енергії,
Вінницький національний аграрний університет (м. Вінниця)*

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ РИНКУ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЇ ЯК ЄДИНОГО ПРОЦЕСУ

Summary. The article presents the interpretation of epistemology of the concept of the market in the form of a certain concept, which allows to define its role, functions, laws of its functioning in the sense that it can be used by society to solve certain problems and accomplish tasks. The epistemology of the market is based on a fundamental position – civilizational development took place on the basis of a fundamental transformation of the role of the market, when it evolved from a simple exchange to the acquisition of the role of the determining factor of socio-economic relations. From this it follows an axiomatic assertion that the state of the market not only determines the perfection and /or efficiency of exchange, but also the content of socio-economic relations and the state of society, since the market economy has led to qualitative changes in the economic development of mankind.

The study found that historically the market has gone from its initial states, on the basis of which a market economy was formed to a market economy of the capitalist type. In turn, as the post-industrial society becomes established, the capitalist-type market is objectively transformed into a post-industrial one. Each historical epoch is characterized by its own condition and features of the market, where not only the forms and types of such, but also the criteria of the effectiveness of market exchange, principles and laws of functioning of such, etc. will be different. This approach seems quite versatile and characteristic for understanding the specified institute at all stages of civilization development. Hence, just as in the Middle Ages or Industrialism, the modern stage of a developed society requires a description of the post-industrial market as a goal of possible development.

Анотация. В статье представлена интерпретация гносеологии понятие рынок в виде определенной концепции, позволяющей определить его роль, функции, законы его функционирования в том смысле, как это может быть использовано социумом для решения определенных проблем и реализации задач. Гносеология рынка базируется на принципиальном положении - цивилизационное развитие происходило на основе фундаментальной трансформации роли рынка, если такой превратился из простого обмена до вступления рынком роли определяющего фактора социально-экономических отношений. Из указанного следует аксиоматическое утверждение о том, что состояние рынка не просто определяет совершенство и/или эффективность обмена, но и содержание социально-экономических отношений и состояние общества, так как рыночная экономика привела к качественным изменениям в экономическом развитии человечества.

Исследованием установлено, что исторически рынок прошел путь от первичных своих состояний, на основе которых формировалась рыночная экономика к рыночной экономике капиталистического типа. В свою очередь, по мере становления постиндустриального общества рынок капиталистического типа объективно трансформируется в постиндустриальное. Каждая историческая эпоха характеризуется собственным состоянием и особенностями рынка, где разными будут не только формы и виды такого, но и критерии результативности рыночного обмена, принципы и законы функционирования таких тому подобное. Данный подход представляется достаточно универсальным и характерным для понимания указанного института на всех этапах развития цивилизации. Отсюда, так же как в эпоху средневековья или индустриализма, современный этап развитого общества требует описания рынка постиндустриального типа как цели возможного развития.

Анотація. У статті представлена інтерпретація гносеології поняття ринок у вигляді певної концепції, що дозволяє визначити його роль, функції, закони його функціонування у тому розумінні, наскільки це може бути використано соціумом для вирішення певних проблем та реалізації завдань. Гносеологія ринку базується на принциповому положенні – цивілізаційний розвиток відбувався на основі фундаментальної трансформації ролі ринку, коли такий перетворився із простого обміну до набуття ринком ролі визначального фактору соціально-економічних відносин. Із зазначеного випливає аксіоматичне твердження про те, що стан ринку не просто визначає досконалість та/або ефективність обміну, але й зміст соціально-економічних відносин та стан суспільства, так як ринкова економіка привела до якісних змін в економічному розвитку людства.

Дослідженням встановлено, що історично ринок пройшов шлях від первинних своїх станів, на основі яких формувалася ринкова економіка до ринкової економіки капіталістичного типу. В свою чергу, в міру становлення постіндустриального суспільства ринок капіталістичного типу об'єктивно трансформується у постіндустриальний. Кожна історична епоха характеризується власним станом і особливостями ринку, де різними будуть не тільки форми і види такого, але й критерії результативності ринкового обміну, принципи та закони функціонування таких тощо. Даний підхід представляється достатньо універсальним і характерним для розуміння зазначеного інституту на всіх етапах розвитку цивілізації. Звідси, так само як в епоху середньовіччя чи індустріалізму, сучасний етап розвиненого суспільства потребує опису ринку постіндустриального типу як мети можливого розвитку.

Key words: market, exchange, market relations, transformations, civilization.

Ключевые слова: рынок, обмен, рыночные отношения, трансформации, цивилизация.

Ключові слова: ринок, обмін, ринкові відносини, трансформації, цивілізація.

Постановка проблеми. Визначальною тенденцією розвитку сучасної світової і національних економік є ускладнення ринкової структури економічних систем, прискорення

науково-технологічних змін і посилення впливу глобалізації на господарське життя. Сучасна економічна система побудована на засадах ринку, і роль цього інституту у сучасному суспільстві

традиційно залишається детермінантною. Дослідження проблем ринку та механізму його функціонування в умовах трансформації економічних систем, характеризується недостатнім вивченням, насамперед, ролі і значення ринку та особливостями його формування в сучасних умовах. Все це диктує необхідність дослідження кардинальних модернізацій самої парадигми ринку та відповідного наукового обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Значний внесок у формування і розвиток ринкової теорії, а також безпосередньо методології трансформацій ринку здійснили такі зарубіжні дослідники як М. Алле, І. Ансофф, Л. Вальрас, Д. Кейнс, Ф. Кене, Л. Мізес, Д. Норт, Д. Рікардо, Д. Робінсон, Ж.-Б. Сей, А. Сміт, Ф. Хайек, Е. Чемберлін, М. Фрідмен та ін. Особливості сучасного етапу розвитку ринку розкрито в працях П. Дальмонда, Е. Еліота Рота, Ж. Тироля, Б. Хольстрема та ін. На пострадянському просторі питання ринкових механізмів вивчалися Л. Абалкіним, В. Андрійчуком, В. Апоп'єм, В. Базилевичем, І. Баланюком, А. Гальчинським, В. Гейсцем, Ф. Горбоносом, М. Горлачуком, Є. Данкевичем, П. Єщенком, Ю. Зайцевим, П. Леоненком, І. Лукіновим, Ю. Лупенком, М. Маліком, О. Морозом, В. Микитюком, А. Павленчиком, Б. Пасхавером, І. Радіонову, П. Саблуком, В. Савчуком, О. Скиданом, А. Чухном, Л. Янковською та іншими.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Соціально-економічні зміни в Україні останніх десятиліть відбувалися, передусім, щодо політико-економічного устрою країни, відносин власності, розвитку ринкової економіки, форм ринкового господарювання. Все це викликало актуалізацію питань регулювання, прогнозування, моделювання цих процесів, що, у свою чергу, обумовило необхідність уточнення економічної сутності категорії «риннок», а також формування загальної філософії та ідеології трансформаційних процесів. Важливість зазначеного є очевидною при вирішенні проблеми формування ринкових відносин в Україні.

На даному етапі дослідження об'єктом вивчення були соціально-економічна інтерпретація категорії «риннок» та загальної теорії ринку, уточнення методології тлумачення теорії ринку та окремих альтернативних концептів такої. Досягалося це ретроспективним оглядом згаданих категорій та теорій, у т. ч. в контексті можливості їхнього використання при здійсненні ринкових реформ в Україні, а також визначення альтернативних концептів теорії ринку та змісту ключових дискусійних положень відповідно. Інформативною базою досліджень слугував інтелектуальний зміст відомих теорій ринку та регуляцій. Принциповим вбачалося, насамперед, питання гносеології категорії «риннок», по-перше, з точки зору ретроспективи процесу, а по-друге за виділення ключових характеристик категорії, що були привнесені в різні періоди економічної історії

з позицій суспільних очікувань від ринку, а також розуміння законів його функціонування.

Сучасна економічна система побудована на засадах ринку, і роль цього інституту у сучасному суспільстві, очевидно, слід визнати детермінантною до всієї сукупності соціально-економічних відносин. Загальновідомо, що розвиток суспільного поділу праці, економічна відокремленість суб'єктів господарювання за різних форм власності, необхідність обміну продуктами праці стали об'єктивними передумовами виникнення ринку. Процес формування системи глобального та національних ринків відбувався історично впродовж останнього тисячоліття, водночас уточнювалися ключові положення відповідної теорії. Теоретичні і практичні уявлення про закони і сутність ринку змінювалися достатньо динамічно в силу об'єктивних причин, а вірність теоретичних ідей перевірялася за періодичністю та потужністю економічних криз у різний період. Таким чином, узагальнення і уточнення поглядів на сутність, види, значення понять ринку є перманентним і водночас основним процесом еволюції цивілізаційної парадигми.

Після ознайомлення із науковою літературою, що присвячена темі ринку, можемо стверджувати про парадокс сучасності та економічної теорії зокрема, який полягає у тому, що на інформаційному фоні окреслено виключно важливу роль ринку, його функціонування і розвитку, однак його сутність та закони розкриті набагато меншою мірою ніж більшість інших економічних категорій. Тому погоджуємося з думкою Р. Коуза про те, що навіть у посібниках більше уваги відводиться аналізу процесу встановлення цін, структури ринку, тоді як поняття «риннок» і що вкладається в цей зміст практично не висвітлюється [1, с. 8].

Важливою представляється інтерпретація гносеології поняття риннок у вигляді певної концепції, що дозволяє більш коректно визначити не тільки роль та функції ринку, але й – через принципів характеристики – закони його функціонування у тому розумінні, наскільки це може бути використано соціумом для вирішення певних проблем та реалізації сукупності специфічних для якогось часу і стану завдань.

Так, численні дослідження підтверджують той факт, що ринкові відносини в процесі свого розвитку та ролі ринку в житті людей зазнавали постійних змін. Цей складний еволюційний процес визначався динамікою таких основних факторів економічного розвитку як виробництво, економіка, ринкова економіка, ринкова економіка капіталістичного типу. На думку В. Железнова, характерною рисою економічного розвитку саме і стали ускладнення та розширення ринкового обміну [2, с. 137].

Звідси вважаємо, що гносеологія терміну має будуватися на наступному принциповому для формування загальної теорії ринку положенні:

цивілізаційний розвиток відбувався на основі фундаментальної трансформації ролі ринку, коли такий перетворився із простого обміну (проторинку) – через формування повсюдної ринкової економіки та поширення капіталізму – до набуття ринком ролі визначального фактору соціально-економічних відносин.

Із зазначеного, як було зазначено вище, впливає аксіоматичне твердження

про те, що характер (стан) ринку не просто означає досконалість/ефективність обміну, але й визначає зміст соціально-економічних відносин та стан суспільства. Адже саме ринкова економіка привела до якісних змін в економічному розвитку людства, при цьому відомі альтернативи до ринкової організації соціально-економічних відносин виявилися незадовільними. Як аксіому можемо стверджувати, що саме ринок забезпечує взаємозв'язок виробництва і споживання; ринок гарантує суспільну оцінку результатів праці відособлених товаровиробників; ринок створює умови для високої ефективності виробництва та соціально-економічних відносин загалом. Водночас саме через ринкову економіку капіталістичного типу досягнуто найвищого відомого досі рівня вирішення матеріальних потреб суспільства. І при цьому і ринок, і економічна система капіталізму продовжують еволюціонувати завдяки наявності внутрішніх конфліктів, дисфункцій, суперечливих тенденцій розвитку тощо [3, с. 23].

Так, на думку В. Железнова, помилкою є розглядати сучасне історично детерміноване суспільство за дійсність, що не змінюватиметься, тим більше – розглядати таке суспільство як незмінні за критерієм справедливості відносини; таке суспільство насправді завжди змінюватиметься в процесі історичного розвитку [2, с. 248]. Вважаємо, що все зазначене повністю притаманне проблематиці щодо законів динаміки ринку. Тобто ринок завжди зазнаватиме змін, а звідси для опису моделі його ефективності потрібні будуть нові аналоги.

Подібна позиція потребує змістовного узгодження категорії «ринку» із поняттями «ринкова економіка» та «капіталізм». На думку А. Чухно, ринок і ринкова економіка є принципово різними поняттями, де ринок – це конкретна форма фази обміну, тоді як ринкова економіка – це система взаємозв'язку виробництва, розподілу, обміну та споживання, де ринок виступає головною формою економічних взаємозв'язків між

товаровиробниками [4, с. 5]. На думку Ф. Броделя [5], вся генеза капіталізму є функціональною до ринкового обміну, а, в свою чергу, за К. Брикманом [6], економічний розвиток сучасного капіталізму загалом може бути асоційованим передусім із розвитком ринкової економіки.

Знову ж таки необхідно мати уявлення про логіку процесу, що є узгодженою ретроспективно. Методологічно співвідношення зазначених категорій може бути описана у вигляді схеми із ряду етапів (рис. 1.), які співвідносяться в єдиному алгоритмові через сукупність видів економік та відповідних типів ринку (ринкового обміну). Нами концептуально було визначено 5 видів економік та – відповідно – 5 видів ринків та етапів їхніх послідовних змін, а саме:

1) первинна економіка (I), яка спиралася (в окремих випадках це продовжується і зараз) на найдавніший тип ринку – проторинок або економіку самозабезпечення (т. з. «чиста економіка» за Фоомю Аквінським [7]). Очевидно, під такою розумілася економічна система, де додана вартість, що створюється у первинній ланці просування товару від виробника до споживача, є мінімальною;

2) ринкова економіка (II), яка трансформувалася із проторинку і являє собою відносно розвинену систему обміну, що охоплює все суспільство;

3) ринкова економіка із високим рівнем економічного лібералізму (III), яка – за виникнення капіталізму як принципово нового соціально-економічного явища – приблизно із XVII ст. визначила тодішню і сучасну західну економічну цивілізацію та економіку світового соціуму сьогодні;

4) ринкова економіка тоталітарних суспільств (IV) як тупікове (за аналогією із терміном та ефектом «інституційної пастки» за В. Тамбовцевим [8, с. 28–36]) відгалуження подальшої еволюції ринкової економіки, що відрізняється від (III), насамперед, низьким рівнем економічної свободи та – як альтернативи – високим впливом державного регулювання економіки і ринку (виходили із припущення, що у самих тоталітарних країнах присутній сектор ринкового обміну в якихось формах і видах);

5) ринкова економіка капіталістичного типу (V), яка була створена на основі ринкової економіки із високим рівнем економічного лібералізму (хронологічно виходили із припущення про те, що це розпочалося із Англії XVII ст.).

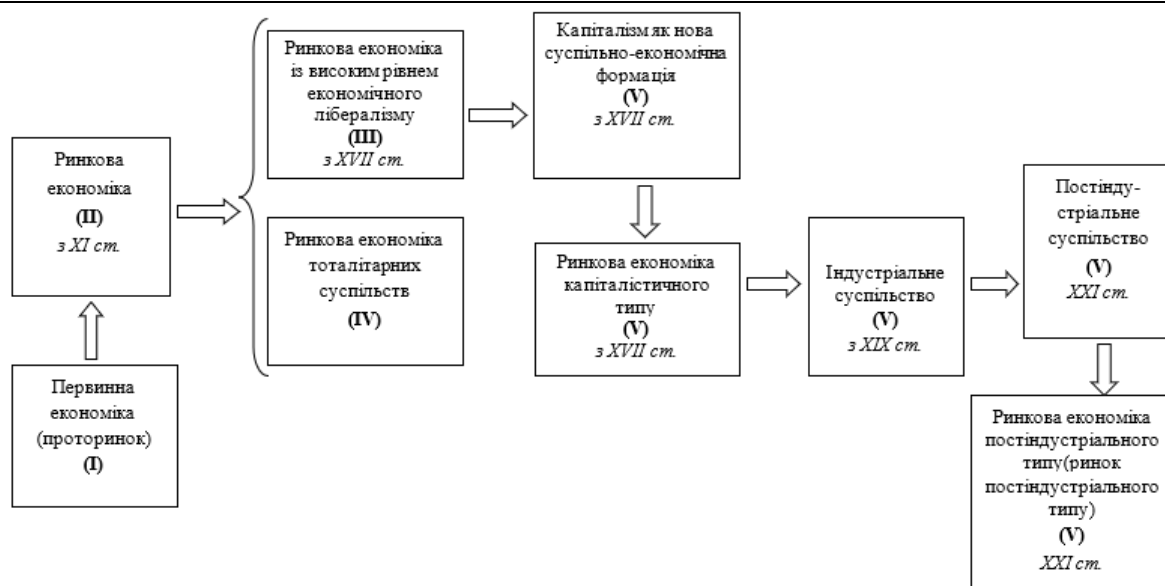

Рис. 1. Методологія опису еволюції економічної цивілізації у контексті співвідношення фундаментальних категорій ринкового розвитку

Джерело: авторська розробка. Подібна диференціація має бути, як вважаємо, узгодженою із теорією стадійного економічного розвитку. Так, за останні 300 років продовжується домінування ринкової економіки капіталістичного типу, яка, в свою чергу, може бути диференційованою на доіндустріальний (умовно – до XVIII), індустріальний (XIX-XX ст.) та постіндустріальний (з XXI ст.) підтипи (див. рис. 1).

Таким чином, історично ринок пройшов шлях від первинних своїх станів, на основі яких формувалася ринкова економіка, і лише в межах останньої у новітній історії формується капіталізм або ринкова економіка капіталістичного типу. В свою чергу, в міру становлення постіндустріального суспільства ринок капіталістичного типу об'єктивно трансформується у постіндустріальний.

Між іншим, як виявилось при аналізуванні літературних джерел з економічної теорії що присвячена етапу новітньої історії, так само як і по відношенню до терміну «рининок», термін «капіталізм», незважаючи на виключне поширення свого використання, не має чіткої історії змістовної інтерпретації [3, с. 26].

Так, принципове значення має відповідь на питання коли, який час можна визнати епохою формування ринкової економіки капіталістичного типу. Капіталізм від свого зародження до повсюдного поширення мав місце впродовж століть, можливо, тисячоліть. Очевидно, це був тривалий і явно непослідовний процес, на які впливала велика кількість інших факторів. Існує термін «пунктирний капіталізм» [5, с. 413], який слід тлумачити таким чином, що ознаки капіталізму часто (якщо не завжди) мають місце на фоні функціонування, при чому достатньо усталеного, інших типів соціально-економічних систем, які – умовно – є менш розвиненими. Також слід розрізняти як окремі епохальні періоди появи

окремих ознак капіталізму (його пунктирів) та час масового, повсюдного його поширення.

Так, за твердженням С. ван Бата, від 1150 р. Європа вийшла із стану прямого й перейшла до непрямого с.-г. споживання через надходження до обігу надлишків сільського продукту [9, с. 411]. Це – час формування проторинку цивілізації, на основі якого і виник капіталізм. Завдяки до появи капіталізму його передбачало багато ознак: збільшення та зростання міст, кількісне та якісне зростання ринкових обмінів, поява ринку праці, згуртованість суспільства, соціальні конфлікти певного економічного типу і таке ін.

У часі К. Марксом поява капіталізму було віднесено до XIII ст. функціонування італійських міст як відносно самостійних і найбільш ефективних економік того часу [10, с. 521]. На думку І. Валлернстайна, т. з. «біографія капіталу» починається із XVI ст. створенням т. з. «матриці капіталізму» в Європі [11, с. 230]. К. Полань час капіталізму віднесено до XIX ст. [12, с. 12]. На думку Ф. Броделя, класична послідовність у часі розвитку провідних економічно міст Західної Європи – Венеції, Антверпена, Генуї, Амстердаму, Лондону – відбувалася впродовж XV-XVIII ст.; саме ці міста, як стверджується, стали історично основними ринковими центрами капіталістичного типу [5, с. 457]. Водночас К. Полань стверджував, що капіталізм міг виникнути лише на стадії економічного лібералізму [12, с. 13]. Ми вважаємо, що поява капіталізму – чи окремих його ознак – відбулася значно раніше, а не з XVI-XVII ст.

Іншим питанням є ідентифікація безпосередніх ознак появи капіталізму. За джерелами [10, 13], ознаками ринкової економіки капіталістичного типу стали поява банків, векселів, кредиту, карбування монети, поширення практики укладання торговельних угод на тривалий період, формування системи державних фінансів, поширення грошей, зростання виробництва,

торгівля на далекі відстані, юридична формалізація позик, поява таких соціальних явищ як диференціація робочої сили та класова боротьба – саме ці ознаки капіталізму фіксовано Ф. Броделем [5] та ін. від XII ст. у містах Генуя та Венеція, від XII-XIII ст. у містах Брюгге, Ганзейського союзу, на території функціонування ярмарок Шампані, надалі – у м. Амстердам та інших містах Західної Європи. Цими ж дослідниками підкреслено, що прояви капіталізму мали місце не тільки у Західній Європі, але й на величезних територіях Китаю, Індії, Японії, де складні ринкові механізми бути створені і панували ще з більш раннього періоду.

Зі свого боку, хотіли б доповнити перелік ознак капіталізму такою, що включає в себе визначальну роль попиту як нового в історичному контексті стану ринку. В своїй історії світовий ринок пройшов межу від стану, коли пропозиція відігравала визначальну роль до такого, коли таку почав відігравати попит, очевидно, на межі між доіндустріальною та індустріальною епохами економічно розвинутих країн Західної Європи XVIII ст. Теоретичною основою цього положення може бути визнана теза Ф. Бастія, яка отримала назву закону про визначальну роль споживача щодо виробника [14, с. 59].

Чи правомірно розрізняти ринкову економіку та капіталізм або ринкову економіку капіталістичного типу? На нашу думку, такий поділ є логічним і водночас принциповим для розуміння логіки еволюції в цілому. По-перше, мова йде не просто про різні економічні системи, але й різні соціальні відносини. Відмінність між такими полягає, насамперед, у формуванні ідеології економічного лібералізму та її повсюдному практичному втіленні у найбільш економічно розвинутих тоді країнах світу, які водночас стали взірцем своєрідного соціально-економічного розвитку. На думку К. Поланьї, до XIX ст. не було не просто капіталізму – не було і як такого ринку, тоді як існували т. з. «лжеринки» [12, с. 11], притаманні примітивним державам із, швидше всього, церемоніальними (реципрокаційними) обмінами, що були засновані переважно на явних та прихованих формах дистрибуції (конфіскації) продукту. На думку цього дослідника, при градації і типізації ринків слід розрізняти торгівлю, обмін від ринків та ринкового обміну, що засновані на саморегулюванні цін. Так, згідно К. Поланьї, середньовічний ринок у Європі є прикладом системи, яка організовувалася на основі інтенсивних соціальних зв'язків і відносин, зокрема, норм взаємної довіри [12, с. 12], тобто, очевидно, економічні пріоритети, зрозумілі сьогодні, тоді відігравали меншу роль.

Фактично тотожною, як зазначалося, є і точка зору Ф. Броделя, який вважав, що про дійсно ринкову економіку можна стверджувати з того часу, коли виникли усталені коливання та узгодження цін на територіально визначених ринках, проте, на його думку, для Західної Європи, у часі це було знову ж таки XIII ст. [5, с. 271].

Виникнення та змістовне становлення понять «капіталізм» («капітал», «капіталіст»), які сьогодні є дуже поширеними, свідчить про давню, проте достатньо неоднозначну ретроспективу. Першим виник термін «капітал», потім – «капіталіст», а згодом «капіталізм», причому у різні часи їхнє тлумачення більшою чи меншою мірою розрізнялися. В сучасному тлумаченні такий було сформовано, очевидно, після 1914 р.

Так, за Ф. Броделем, термін «*capital*» (із пізньої латини, очевидно, від «*caput*» – голова, тобто найважливіше, головне) виник приблизно у XII-XIII ст. в Італії у значенні цінності, запасу товарів, маси грошей або ж грошей, що приносять відсоток [5, с. 423]; як стверджує цей автор, термін зафіксовано вперше у 1211 р.; за тими ж джерелами, термін з 1283 р. вживався як капітал товариства купців (у сучасному розумінні). З початку XV ст. цей термін зафіксовано письмово у проповідях св. Бернара Сієнського у розумінні засобу наживи. Вже у XVIII ст. термін «капітал» розглядався у роботах Ф. Форбонне у значенні як «продуктивний капітал» [15, с. 187], а Ф. Кене – як усякий капітал, що є знаряддям виробництва [16, с. 348].

Поява поняття «капіталіст» відноситься Ф. Броделем до середини XVII ст. [5, с. 421]. У XIX ст. такими вченими-економістами як А. Сміт [17], Р. Джонс [18], Д. Рікардо [19], С. Сіємонді [13], М. Родбертус [20], К. Маркс [10] та ін. Це використовувалося, швидше всього, як технічний економічний термін для означення грошовитих, спритних, заможних людей. Ф. Кене називав такими власників грошових багатств, які активно використовують гроші у своїй економічній діяльності.

Термін «капіталізм», як стверджується, вперше було застосовано 1842 р. у книзі Ж.-Б. Ришара «Нові багатства французької мови» [21, с. 86]. Близьке до сучасного значення терміну застосовано, очевидно, Л. Бланком та Ж. Прудонм близько 1850 р.; цей термін не використовував, наприклад, К. Маркс у першоджерелах, а був внесений пізніше його послідовниками. Очевидно, повноцінна легітимізація терміну відбулася на початку XX ст. (у 1902 р.) В. Зомбартом у його книзі «Сучасний капіталізм» [22, с. 175]. У роботах В. Леніна капіталізм вже широко аналізувався як економічна система, що пов'язана (чи породжена) з дрібним масовим виробництвом, коли внутрішній ринок капіталізму створюється саме капіталізмом в процесі його розвитку [23, 389]. Натомість, вже у другій половині XX ст. О. Гершенкрон розглядав капіталізм як сучасну індустріальну систему [24, с. 91].

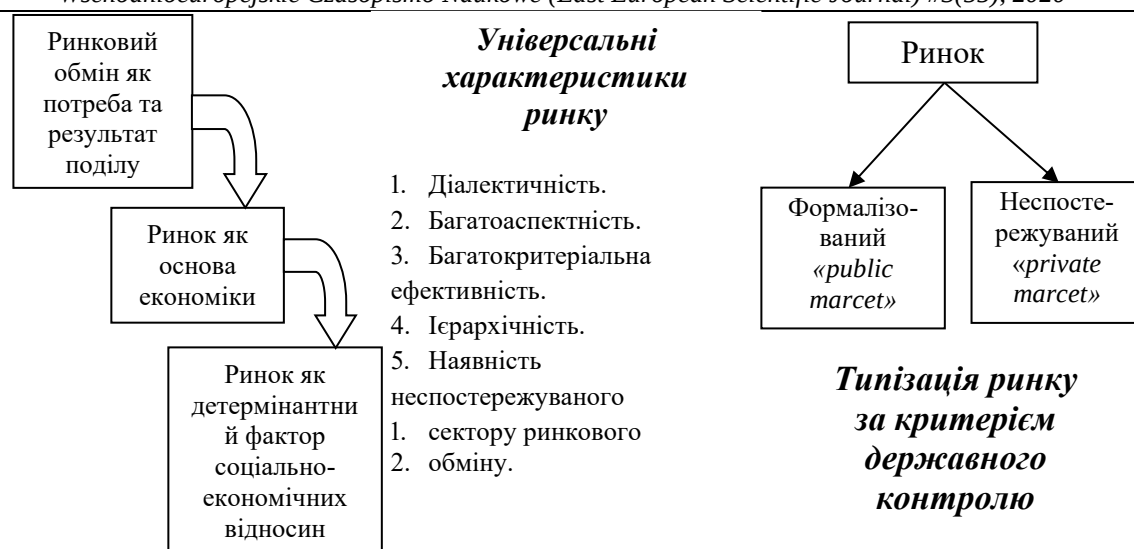
Загальне авторське бачення категорії «ринок» за універсальними характеристиками і принципами класифікації відображено на рис. 2. Отже, ринок розглядали у даному випадку через такі природні характеристики як діалектичність, багатоаспектність, ієрархічність, а також об'єктивна присутність складних форм, що не

підлягають (або лише якоюсь мірою) державному регулюванню.

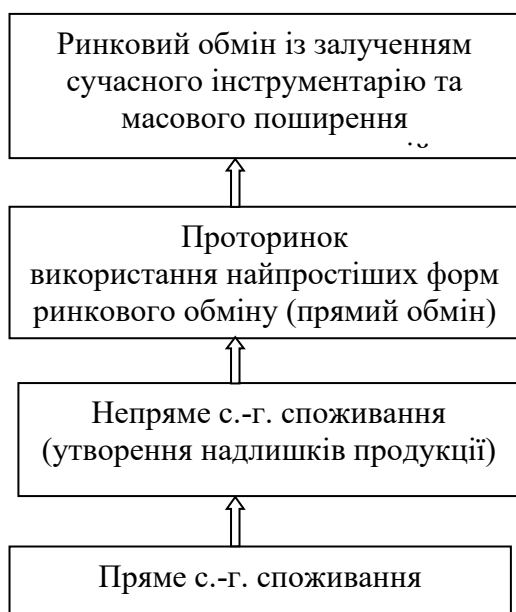
Так, коли говоримо про діалектичність ринку, то маємо на увазі ефект постійної його видозміни у часі по мірі глобальної еволюції економічних систем: змінюються системи загалом – змінюються ринкові обміну та інститути, що його забезпечують – тобто ринки.

У загальному контексті дискусії діалектичність ринку важлива, перш за все, через невідворотній, глобальний і повсюдний процес трансформування соціально-економічних відносин у напрямку до капіталізму, що супроводжувалося і

продовжує супроводжуватися перетворенням проторинку у системи ринкового обміну сучасної цивілізації, що оперує найдосконалішими інструментами обміну. Все це відбувається на фоні еволюції цивілізації у напрямку від доіндустріальної до постіндустріальної епохи. Дана концепція дозволяє стверджувати про об'єктивність інтерпретації поняття «ринку постіндустріального типу», отже ринку, що є характерним саме для постіндустріального суспільства, так само як і ринків інших епох та станів економічних систем.

Типізація ринків за соціально-економічними функціями

Типізація за формами ринкового обміну

Рис. 2. Капіталістична розвинута ринкова економіка доіндустріального типу
Джерело: авторські дослідження.

Багатоаспектність універсального ринку передбачає, що ринок може достеменно бути описаним за сукупністю критеріїв і показників, до яких належить не тільки класифікація ринкових обмінів та їхня інтенсивність, але й результуючі широкого іншого – економічного та соціального – змісту [25, с. 7].

Із вищезазначеного випливає положення про об'єктивність наступної характеристики ринку – його багатокритеріальної ефективності, коли оцінити стан ринку можливо лише за комплексом різних критеріїв і показників. В свою чергу, звідси випливає і теза про те, що ринок об'єктивно має різні стани досконалості (ефективності), які

повинні мати у соціумі коректну інтерпретацію. Водночас існує потенціал підвищення ефективності/ досконалості ринку, а також можливість цілеспрямованого впливу на ринок у площині відповідних координат змін.

Ієрархічність ринку передбачає наявність одночасно в якійсь економічній системі різних форм і видів ринкового обміну водночас, що у сукупності складають економічно логічну складну ієрархію підпорядкування та узгодження між такими [26, с. 11].

Різний стан ринків та обумовлена цим ієрархічність може бути пояснена, як вважаємо, принциповою наявністю повсюдної ситуації нерівноправних обмінів. Тобто – на відміну від теорії Д. Рікардо про визначальну роль «порівняльних витрат» у торговельних обмінах між країнами [19, с. 674], а звідси про універсальність еквівалентів такого обміну за будь-яких умов – у світовій економіці масово має місце економічне підпорядкування більш потужними національними економіками (ринками) менш потужних. Термін «потужна економіка», очевидно, може бути асоційований із результатом впливу політичних, а не економічних факторів. Таким чином, об'єктивні передумови до потенційно високої конкурентоспроможності якогось сектору економіки окремо взятої країни та ринку можуть нівелюватися політичними факторами, за якими такий ринок функціонує за умов нерівноправного обміну. Надалі буде продемонстровано, що ринок в Україні, перебуває саме у такому стані, що і визначає переважну більшість його дисфункцій та обмежень. На підтвердження зазначеного доцільно навести міркування В. Железнова про те, що принцип вільної конкуренції ніколи не є головною ознакою функціонування ринку; автором вводиться термін «штучні перепони» як один із факторів реального економічного середовища навіть за умов капіталізму [2, с. 144].

Із обґрунтованого нами положення про об'єктивність нерівноправного обміну між ринками різних країн випливає, що згадана вище теорія порівняльних переваг Д. Рікардо набуває об'єктивності лише за умови досягнення сегментного чи загального ринку окремої країни стану, який би відповідав критеріям ефективного, досконалого. Лише за такого стану національний ринок буде функціонувати дійсно у координатах (критеріях) дійсно ринкового обміну [27, с. 13]. Для цього мають бути задіяними не тільки економічні, але й політичні та інші неекономічні фактори. Таким чином, необхідність створення якогось сегментного чи загального в країні ринку, стан якого асоціювався б як ефективний, може бути трактованою як конкретна цільова управлінська задача.

Представлена схема має безпосереднє відношення до аналізування будь-якого сучасного ринку. Так, ринок являє собою сукупність форм і видів, які істотно розрізняються і представляють, очевидно, якісь свої системи соціально-

економічних відносин, окремі економічні уклади, способи життя. При цьому поява – стихійна чи цілеспрямована – чи створення нових, більш ефективних і – звідси – прогресивних форм і видів обміну супроводжувалося збереженням до цього існуючих форм і видів обміну [28, с. 11]. Тобто, можемо стверджувати, що за будь-яких соціально-економічних умов найпростіші форми ринків зберігалися впродовж всієї історії, залишившись самі собою.

В теоретичному контексті це дозволяє, як вважаємо, також переглянути зміст теорії ціноутворення в інтерпретації кембриджської школи неокласиків, відомої у літературі як «хрест А. Маршала» [29, с. 691]. Наше корегування зводиться до наступного: ціноутворення на реальних ринках, окрім відомих і універсальних за будь-яких умов трьох факторів ціноутворення А. Маршала (витрат виробництва, суб'єктивних оцінювань корисності та співвідношення між попитом і пропозицією) включає і додатковий фактор, який – умовно кажучи – зміщує точку ціноутворення в залежності від того, про який ринок йде мова, наскільки такий є досконалим, ефективним у тому змісті, якого автор цієї дисертації дотримується. Іншими словами, досконалий ринок буде відчувати мінімальний вплив вже розглянутого вище фактору нееквівалентного обміну, тоді як в міру зменшення його ефективності/ досконалості вказаний вплив буде зростати, спотворюючи тим самим економічність формування ціни і максимізуючи вплив політичних факторів, що визначають різний стан ринків та нееквівалентний внаслідок цього обмін.

Звідси, ринок слід аналізувати за гіпотезою існування симбіозу різних форм і видів обміну, кожен з яких має соціальне підґрунтя. Таке підґрунтя формується через ідентифікацію груп агентів, які вважають даний сектор вигідним і більш досконалим чи доступним за інші. Отже, кожен елемент структури загального ринку спирається на власну групу (групи) економічних агентів, що є водночас як реципієнтом, так і бенефіціарієм саме цього виду ринку та ринкового обміну, що врешті-решт спирається на окремі економічні культури, обумовлені специфікою ринкового обміну. Дане твердження спирається також на тезу про те, що ніколи (з наявного історичного досвіду) реально функціонуючий ринок в межах якоїсь визначеної економіки (наприклад країни, регіону) не представляв собою структури одного типу за критерієм набору показників, що характеризують присутні ринкові обміни та функціональні соціально-економічні наслідки таких у соціумі. Завжди – це комбінація різних елементів ринку із власними механізмами, формами та видами ринкового обміну. Співвідношення таких елементів при цьому, очевидно, виступає одним із факторів досконалості/ефективності загального ринкового середовища [3, с. 34].

Слід зазначити, що вважаємо предтечею висловленої вище тези про ієрархічність будь-якого реального ринку ідеї Ш. Фур'є про те, що у кожному суспільстві існують в тій чи іншій мірі риси, запозичені з минулих чи майбутніх періодів, і саме головне про те, що, комбінуючи їх, можливо свідомо моделювати більш досконалу систему суспільних відносин [30, с. 679]. Іншим ідеологічним джерело може бути висунута на початку ХХ ст. концепція соціального плюралізму В. Зомбарта про те, що більш досконала економічна система включає як старі, так і нові форми господарювання [22, с. 297]. Вже у рамках теорії індустріального/постіндустріального суспільства (за версією Р. Арона [31, с. 341]), в межах сучасної економічної системи, що базується на приватній власності та децентралізації, і яка характеризує постіндустріалізм, закономірно присутні безліч варіацій організаційних форм виробництва.

Це положення надає підстави стверджувати про таку характерну особливість будь-яких реально існуючих ринків як наявність *непостережуваного* (або *малопостережуваного*) сектору ринкового обміну або об'єктивне існування секторів ринку, що знаходяться поза межами державного моніторингу, контролю, регулювання. Цей сектор може бути більшим чи меншим, проте його наявність як об'єктивного явища підтверджена всім досвідом цивілізації. Отже, ринок завжди поєднує формалізований і непостережуваний сектори; важливим є те, що останні повинні бути оцінені та враховані у регулятивних діях.

Із вищезазначеного випливає також теза про те, що в усі часи економічна історія пронизана дуалістичністю двох протилежних тенденцій: 1) намірів політичної влади контролювати ринок; 2) намірів окремих груп агентів *завжди* уникнути цього контролю. Фундаментальні роботи з економічної історії – Ф. Броделя [5], Й. Кулішера [32], І. Валлернстайна [11], В. Зомбарта [22], Й. Шумпетера [33] – підтверджують зазначене.

Детально система неконтрольованого ринку описана А. Евериттом [34, с. 468–473]. Тобто, за будь-яких соціально-економічних та історичних умов існувала принаймні 2 ринки: 1) ринок, що контролювався «*publicmarket*»; 2) т. з. «приватний ринок» («*privatemarket*») або масовий ринок, який був поза політичним контролем. Якщо перший міг бути фіксованим, то другий являвся непостережуваним для влади. При цьому останній ніколи не був хаотичним, а підлягав достатньо ефективним, очевидно, більш ефективним аніж у випадку контрольованого ринку правилам, які могли здаватися хаотичними через відсутність статистичного і формалізованого уособлення. Дуалістичність ринку у такому варіанті не тільки не зникла сьогодні – це невід'ємна характеристика ринкового обміну за будь-яких фонових умов, що безумовно характеризує і стан та роль ринку.

Висновки. Ринок є одним з найбільших значимих цивілізаційних інститутів, що сформувалися історично. Кожний етап розвитку

суспільства зумовлює певні особливості функціонування ринку, певні інститути та механізми ринкових відносин. Ретроспективний огляд формування загальної теорії ринку дозволяє стверджувати, що сучасний ринок як специфічна сфера обміну товарами і послугами, де виникають і реалізуються відносини, пов'язані з процесом купівлі-продажу товарів, їх просування від виробника до споживача – необхідно розглядати у гносеологічній динаміці становлення ефективної його моделі. При цьому, тлумачення ринку методологічно ґрунтується на дискусійних положеннях сформульованих історично у відповідних теоріях, течіях, наукових школах. В кожному разі мала місце особлива позиція на тлумачення сутності ринку та фактори, що його визначають; в кожному разі акцент було зроблено на особливі причинно-наслідкові зв'язки ринку як системи, що постійно еволюціонує, самовдосконалюється, проте, водночас, функціонує за умови значного ризику формування стану інституційної неефективності. Відповідний конфлікт ідей може бути визначений у світлі ліберальної, неоліберальної та альтернативних парадигм ринку.

Кожна історична епоха характеризується власним станом і особливостями ринку, де різними будуть не тільки форми і види такого, але й критерії результативності ринкового обміну (в першу чергу з точки зору суспільних очікувань та суспільної оцінки наслідків), принципи та закони функціонування таких тощо. Вважаємо, що даний підхід представляється достатньо універсальним і характерним для розуміння зазначеного інституту на всіх етапах розвитку цивілізації. Звідси, так само як в епоху середньовіччя чи індустріалізму, сучасний етап розвиненого суспільства потребує опису ринку постіндустріального типу як мети можливого розвитку.

Список використаних джерел:

1. Коуз Р. Г. Фирма, рынок и право/пер. с англ. Нью-Йорк: Телекс, 1991. 192 с. [in Russian].
2. Железнов В. Я. Очерки политической экономики: рынок/сост. А. А. Чухно. Киев: Україна, 1995. С. 135–147. [in Russian].
3. Логоша Р.В. Формування постіндустріального ринку овочевої продукції в Україні: монографія. Вінниця: ПрАТ «Вінницька обласна друкарня». 2017. 515 с. [in Ukrainian].
4. Основы экономической теории: учебник / Чухно А. А., Єщенко П. С., Климко Г. Н. та ін.; за ред. А. А. Чухна. Київ: Виш. шк., 2001. 606 с. [in Ukrainian].
5. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм: XV- XVIII вв. Т. 3. Москва: Мир, 1992. С. 550. [in Russian].
6. Brinkmann C. Eine wissenschaftsbiographische Skizze/Reinhard Blomert / Hans Ulrich Esslinger / Norbert Giovannini: Heidelberger Sozial – und Staatswissenschaften. Das

Institut für Sozial – und Staatswissenschaften zwischen 1918 und 1958. Marburg, 1997. S. 159–165. [in English].

7. Аквінський Ф. Коментарі до Арістотелевої «Політики» / пер. з латини О. Кислюк; авт. передм. В. Котусенко. 2-е вид. Київ: Основи, 2003. 796 с. [in Ukrainian].

8. Тамбовцев В. Л. Роль рынка для институтов в институциональной эволюции. Экономический вестник Ростовского государственного университета. 2005. Т. 3, № 4. С. 28–36. [in Russian].

9. Сликер ван Бат Б. Х. Аграрная история Западной Европы (500–1850 гг.). 742 с. [in Russian].

10. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии: в 3 т. Т. 1. Кн. 1. Процесс производства капитала/пер. И. И. Степанова-Скворцова. Ленинград: Политиздат, 1950. 794 с. [in Russian].

11. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире/пер. с англ. Санкт-Петербург: Унив. кн., 2001. 416 с. [in Russian].

12. Поланьи К. Саморегулирующийся рынок и фиктивные товары: труд, земля и деньги. THESIS. 1993. Вып. 2, т. 1. С. 10–17. [in Russian].

13. Сисмонди Ж. С. Новые начала политической экономии в его отношении к народонаселению: в 2 т. Москва: Соцэкгиз, 1967. 937 с. [in Russian].

14. Бастиа Ф. Экономические гармонии / пер. на рус. Москва, 1904. 189 с. [in Russian].

15. Forbonnais F. Principes et observations économiques. 1767. P. 281. [in English].

16. Кенэ Ф., Тюрго А. Р. Ж., Дюпон де Немур П. С. Физиократы. Избранные экономические произведения. Москва: Соцэкгиз, 1960. 1200 с. [in Russian].

17. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва: Соцэкгиз, 1962. 684 с. [in Russian].

18. Джонс Р. Опыт о распределении богатства и об источниках налогов. Москва: Либроком, 2011. 186 с. [in Russian].

19. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения: Избранное/пер. с англ. П. Ключин. Москва: Эксмо, 2007. 960 с. [in Russian].

20. Родбертус К. Всемирная история экономической мысли: в 6 т./гл. ред. В. Н. Черковец. Москва: Мысль, 1988. Т. II. От Смита и Рикардо до Маркса и Энгельса. 574 с. [in Russian].

21. Ришара Ж.-Б. Нові багатства французької мови. Франція, 1842. 201 с. [in Ukrainian].

22. Зомбарт В. Современный капитализм. Т. 2. Теория капиталистического развития. Москва: И. Н. Кушнерев и К°, 1904. VI. 487 с. [in Russian].

23. Ленин В. И. Полное собрание сочинений (постранично). 5-е изд. Москва: Изд-во полит. лит., 1967. 431 с. [in Russian].

24. Гершенкрон А. Экономическая отсталость в сравнительной перспективе. Москва: Дело, 2015. 535 с. [in Russian].

25. Мороз О.В., Логоша Р.В. До питання побудови універсальної моделі ринку. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Економіка і менеджмент. 2016. Вип. 21. С. 5–10. [in Ukrainian].

26. Logosha R. V., Kolesnik T. V. Formation, functioning and development feature of agricultural markets in Ukraine. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики: Всеукраїнський науково-виробничий журнал. 2019. №9. С. 7–18. [in English].

27. Мороз О.В., Логоша Р.В. Проблемний дуалізм загальної теорії ринку та його значення для цивілізаційного розвитку. Інноваційна економіка: Науково-виробничий журнал. 2016. Вип. 5–6 (63). С.11–16. [in Ukrainian].

28. Логоша Р.В. Особливості формування та розвитку ринку в різних суспільних формаціях. Економіка і суспільство. 2016. Вип. 3. С. 7–12. [in Ukrainian].

29. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3 т. Москва: Прогресс-Универс, 1993. 1076 с. [in Russian].

30. Щербенко Е. Фур'є Шарль. Політична енциклопедія/редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламент. вид-во, 2011. С. 757. [in Ukrainian].

31. Арон. Р. Воображаемые марксизмы. Москва: Либроком, 2012. 384 с. [in Russian].

32. Кулишер И. М. История экономического быта Западной Европы. Т. 1–2. Челябинск: Социум, 2004. 337 с. [in Russian].

33. Шумпетер Й. А. История экономического анализа: в 3 т./пер. с англ.; под ред. В. С. Автономова. Санкт-Петербург: Эконом. шк., 2001. XI. III. 1664 с. [in Russian].

34. Everitt A. The Agrarian history. London. 1967. P. 468–473. [in English].